

TNTL

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

Uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Deel 133 (2017), afl. 1

Uitgeverij Verloren

ISSN 0040-7550

TNTL verschijnt viermaal per jaar; een jaargang bevat tenminste 320 bladzijden.

Redactie

dr. S. Bax, dr. S. Beeks (redacteur boekbeoordelingen), dr. C.J. van der Haven, M. Kestemont (webredacteur), dr. P.H. Moser, dr. F. Van de Velde, dr. H. Van de Velde, dr. M. Veldhuizen, dr. F.P. Weerman, dr. M. van Zoggel

Redactieraad

dr. B. Besamusca (Utrecht), dr. L.M.E.A. Cornips (Amsterdam), dr. P. Couttenier (Antwerpen), dr. D. De Geest (Leuven), dr. R. Howell (Madison, WI), dr. M. Hüning (Berlijn), dr. A.B.G.M van Kalmthout (Amsterdam), dr. M. Kemperink (Groningen), dr. J. Konst (Berlijn), dr. E.J. Krol (Praag), dr. M. van Oostendorp (Amsterdam), dr. H.-J. Schiewer (Freiburg), dr. A. van Strien (Amsterdam), dr. M. Van Vaeck (Leuven), dr. B. Vervaeck (Leuven), dr. R. Willemyns (Brussel)

Redactiesecretariaat

Huygens Instituut der KNAW

t.a.v. dr. M. van Zoggel

Postbus 10855

1001 EW Amsterdam

redactiesecretaris@tntl.nl

Abonnementen

Regulier €60,-; studenten en onderzoekers (AIO's & OIO's) €40,-; instellingen €90,- (telkens per jaargang, incl. verzendkosten). Abonnees buiten de Benelux wordt €10,- verzendkosten in rekening gebracht. Losse nummers kosten €15,-.

Uitgever en abonnementenadministratie

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

telefoon 035-6859856, e-mail info@verloren.nl

rekening NL44INGB0004489940

Auteursrechten

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

TOOS STRENG*

Liefhebberij of ondernemerschap?

Uitgevers van bellettrie in de tweede helft van de negentiende eeuw

Abstract – According to book historian Laurens van Krevelen, *belle lettres* in the nineteenth century was a marginal publishing sector that existed by the grace of enthusiastic individuals and internal financing. In this contribution, van Krevelen's thesis from 2003 is examined in the light of the purchasing policy of the Uitgevers-Maatschappij Elsevier (Publishing Company) founded in 1880. It showed that, up to 1865, the potential market for *belle lettres* was indeed limited, but fairly predictable. Also, the market for literature was larger than the one for 'light reading'. After 1865, the individual-buyer's market grew steadily, which caused expectations for the potential *belle lettres* market to rise considerably. However, in the course of the 1880s, the capricious and unpredictable nature of the mass market became apparent. Not until the end of the nineteenth century did literature become a marginal activity in the publishing sector, which could only exist on account of internal financing.

In een studie naar de ontwikkeling van het Nederlandse uitgeverswezen stelt Laurens van Krevelen dat het uitgeven van literatuur tot na de Tweede Wereldoorlog een marginale activiteit was. Uitgeverijen dankten hun economisch voortbestaan aan andere typen drukwerk en tot halverwege de twintigste eeuw kon de categorie 'schoone letteren' volgens Van Krevelen uitsluitend bestaan dankzij de inspanningen van bevlogen individuele uitgevers die er bij voorbaat van uitgingen dat het uitgeven van dat soort werken niet winstgevend zou zijn. Dat een uitgever van een twintigste-eeuwse avantgardistische dichter niet verwachtte uit de kosten te komen, zal niemand verbazen. Van Krevelen spreekt echter niet alleen over de avant-garde, al maakt hij wel onderscheid tussen 'het literaire boek in strikte zin' en 'verstrooiingslectuur'. Daarbij ligt zijn aandacht vooral bij de 'literaire roman', waarbij hij uitgaat van de opvattingen van nu. Zo schat Van Krevelen dat de helft van de tussen 1860 en 1869 verschenen romans 'naar huidige begrippen' 'literair' mag worden genoemd (Van Krevelen 2003: 40-41). Dat zou betekenen dat vijftig procent van de romans die in dit tijdvak uitkwamen mogelijk alleen dankzij interne financiering is verschenen. In de negentiende eeuw zouden de verwachtingen het laagst zijn voor het werk van Nederlandse auteurs:

In de negentiende eeuw, toen literaire werken (vooral romans, maar ook poëzie en drama) in Engeland, Frankrijk en Duitsland met ongekend groot succes werden uitgegeven, verschenen vertalingen van de internationale 'bestsellers' (zoals de romans van Walter Scott, Eugène Sue, Victor Hugo, Charles Dickens) vanzelfsprekend ook op de Nederlandse markt; deze vertaalde uitgaven vormden commercieel gezien verreweg het best verkoopbare deel van wat er in die tijd aan literatuur werd uitgebracht. Literair werk van eigen

* Toos Streng is als gelieerd onderzoeker verbonden aan de afdeling Boekwetenschap, Algemene Culturele Wetenschappen, Universiteit van Amsterdam. Haar dank gaat uit naar Sjors de Heuvel (Curator van de Elsevier Heritage Collection) die het archief van Elsevier openstelde.

bodem was toen zelden commercieel aantrekkelijk. Incidentele uitzonderingen daarop vormden luxe-uitgaven van nationale klassieken, zoals het verzameld werk van Vondel, Tollens en Bilderdijk, en een klein aantal veelgelezen romans zoals *Max Havelaar*, *Ferdinand Huyck* of de *Camera obscura* (Van Krevelen 2003: 13-14).

In deze bijdrage worden Van Krevelens stellingen getoetst door een onderzoek naar de marketingstrategie van de in 1880 nieuw opgerichte Uitgevers-Maatschappij Elsevier. Elsevier was een naamloze vennootschap met verplichtingen tegenover de aandeelhouders en de dagelijks directeur, J.G. Robbers, stond bekend om zijn 'koopmansziel' (Funke 1947: 251). Het is dan ook gerechtvaardigd te veronderstellen dat goede winstverwachtingen doorslaggevend waren voor het beleid. Daaraan voorafgaand wordt aandacht besteed aan de achtergronden van die verwachtingen. Erna wordt onderzocht of de opbrengsten van de vier roman auteurs die Elsevier aankocht (Multatuli, Thackeray, Gustave Aimard en Jules Verne) de verwachtingen waarmaakten en welke plaats belletrise innam in het fonds van Elsevier. Daarna kunnen de vragen worden beantwoord of belletrise in de negentiende eeuw inderdaad een marginale branche was die bestond bij de gratie van enthousiaste eenlingen en interne financiering en of de verwachtingen inderdaad het laagst waren voor literaire auteurs van Nederlandse bodem.

1 De uitgeverij vóór en na 1865

Tot ver in de negentiende eeuw kocht alleen een kleine elite regelmatig boeken, kranten of tijdschriften. Kranten werden gelezen in cafés of in leesmusea en sociëteiten waar ook tijdschriften en boeken beschikbaar waren. Romans werden vrijwel uitsluitend gekocht door leesbibliotheken en leesgezelschappen.¹ De afzetmogelijkheden voor romans waren dus relatief beperkt – de oplagecijfers van romans lagen naar schatting tussen de 500 en 1.000 exemplaren – maar het was tegelijkertijd een relatief betrouwbare groep kopers. Het aantal romans dat jaarlijks uitkwam, steeg in de loop van de negentiende eeuw aanzienlijk (van 175 in 1800-1809 via 406 in 1830-1839 naar 678 in 1850-1859) maar die toename hield min of meer gelijke tred met die van de vraag (Streng 2011b: 141). Tussen 1800 en 1865 was er slechts één korte periode van uitgesproken overproductie: de jaren 1846-1847, niet toevallig ook het tijdperk van de opkomst van de ramsj-handel (Streng 2011b: 143-147).

Er zijn vast en zeker romans verschenen die hun geld niet opbrachten maar dit was niet bij voorbaat voorzien. Het economisch model van de Nederlandse uitgeverij was risicomijdend en werd gekenmerkt door voorspelbaarheid in aantal uitgaven jaarlijks, prijsstelling en uitvoering (Streng 2016: 24; Streng 2011a: 71-78). Exemplarisch is de in Amsterdam gevestigde en in 1841 opgerichte uitgeverij P.N. van Kampen. De drie à vier romans die de alom gerespecteerde Van Kampen jaarlijks uitbracht, verschenen altijd in dezelfde uitvoering (niet-gebonden en in groot-octavo) en tegen een vaste prijs (circa 1 cent per bladzijde). Hoeveel exemplaren Van Kampen drukte, is niet bekend maar waarschijnlijk lag ook de

1 Zie voor de variëteit aan leesmusea, leesgezelschappen en bibliotheken in de negentiende eeuw: De Vries 2011.

oplage min of meer vast. Hij stond bekend als een uitgever die gewetensvol koos voor romans die voldeden aan de hoogste eisen van schoonheid en zedelijkheid. Ook daarmee beperkte Van Kampen het risico want hij koos uitsluitend werken die nooit op verzet zouden stuiten bij de leesgezelschappen. Vandaar ook dat hij een voorkeur had voor vrouwelijke auteurs en, als iedere respectabele uitgever van zijn tijd, géén uit Frankrijk afkomstige romans liet vertalen (Streng 2015 en 2012a). Niet alle door Van Kampen uitgegeven auteurs hebben de tijd overleefd, maar met auteurs als A.L.G. Bosboom-Toussaint, Elizabeth Gaskell, Nathaniel Hawthorne, Charles Dickens, Frederika Bremer en George Eliot had hij beslist een romanfonds dat naar moderne begrippen ‘literair’ mag worden genoemd. Dit was overigens geen onverstandige keuze. De afzetmogelijkheden voor ‘verstrooiingslectuur’ waren beduidend kleiner dan die voor de betere roman. Leesgezelschappen kochten dergelijke werken niet; alleen commerciële leesbibliotheken waren in deze werken geïnteresseerd, en dan nog vaak uitsluitend de leesbibliotheken die zich op de onderkant van de markt richtten.²

Het economisch model van uitgevers was risicomijdend, maar daarmee is nog niet gezegd dat van een uitgever met hart voor de zaak niet werd verwacht dat hij zijn zakelijke belangen nu en dan ondergeschikt maakte aan een hoger doel. Dat was niet het geval. Mocht Van Kampen al ooit een werk hebben willen uitgeven waarvan het op voorhand twijfelachtig was of hij uit de kosten zou komen, dan had hij gehandeld in strijd met de arbeidsethiek van de ideale uitgever zoals Kruseman die beschrijft in de *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandse boekhandel* (1886-1888). Van Kampen wordt in Krusemans zedenspiegel echter juist opgevoerd als een glanzend voorbeeld van de ideale ‘heren-uitgever’.³ Hoe onzakelijk mocht of moest deze ‘heren-uitgever’ zijn? Kruseman windt er geen doekjes om: ‘Boekhandel is en blijft een vak van nijverheid en handel, even als elk ander, waaraan in geen deele verbonden is dat men zich opoffert ten gelieve van enkelen of van het algemeen’. Ook negentiende-eeuwse uitgevers zullen ongevraagd manuscripten hebben ontvangen en te stellen hebben gehad met auteurs die erom smeekten uitgegeven te worden. Krusemans ideale uitgever hield zijn rug recht. Het was een blijk van ‘zelfverheffende inbeelding’ werken uit te geven waarvan van te voren vaststond dat er niet genoeg verkocht zouden worden, en meer dan dat: ‘Der wetenschap dienst te doen, is des uitgevers plicht; zich haar ten believe uit te kleeden, is een maatschappelijke zonde’. De heren-uitgever is ‘een man, die voordeelzake doet voor zich zelf’ en *tegelijktijd* ‘voor velen een gids is op den weg der kennis en dien van het goede en schoone’. Krusemans opvatting was niet slechts een persoonlijke voorkeur. De meeste uitgevers begonnen hun carrière door op jonge leeftijd in de leer te gaan bij gevestigde boekhandelaren. Zo maakten ze kennis met alle aspecten van het boekbedrijf, inclusief de mores van het vak. Tot die mores behoorde dat een uitgever geen ‘beschermer der letterkunde behoort te wezen’ en altijd zijn ‘plicht als koopman’ in het oog moest houden, niet alleen voor het fonds als geheel, ook per afzonderlijke uitgave.⁴

2 De Nederlandse vertalingen van Paul de Kock, bijvoorbeeld, ontbreken in de catalogus (1859) van de gerespecteerde leesbibliotheek van de Gebroeders van der Hoek uit Leiden (Streng 2012a: 54).

3 Nader over de ‘heren-uitgever’ en de (latere) ‘zakenman-uitgever’ in Streng 2015: 112-122.

4 Kruseman 1886-1888, I: resp. xviii, xix en xx.

De periode van relatieve voorspelbaarheid van de markt eindigde rond het midden van de jaren zestig. Na 1865 kon een gestaag groeiend deel van de Nederlandse bevolking zich de aanschaf van boeken, kranten en tijdschriften veroorloven (Streng 2011a en 2011b). Het luidde voor de uitgeverij een periode in van koortsachtige verwachtingen over de mogelijkheden veel geld te verdienen met het uitgeven van romans, het genre dat bekend stond als de publiekslieveling bij uitstek. Zelfs uitgeverijen die zich altijd verre hadden gehouden van de schone letteren, zoals de Leidse uitgeverij E.J. Brill, gingen romans uitgeven.⁵ De uitbreiding van de groep potentiële kopers leidde tot een aanzienlijke stijging van het aantal eerste drukken maar de grootste stijging zien we elders.

De individuele particuliere kopers waren in hun massaliteit voor de uitgevers een grote onbekende. Wat wilden ze? Welke genres en auteurs wilden ze thuis op de plank? Hoeveel konden en wilden ze betalen? Mede om de risico's te beperken waren de Nederlandse uitgevers opmerkelijk eensluidend in hun antwoord: die nieuwe kopers wilden beproefde waar; zij wilden een eigen bibliotheek met werken van geliefde schrijvers en dichters, bij voorkeur in de vorm van verzamelde werken. Terwijl herdrukken vóór 1865 uitzonderlijk waren, verscheen na 1865 het ene verzameld werk na het andere, zowel van dichters als van binnen- en buitenlandse romanauteurs (Streng 2011b: 152). Terwijl herdrukken van romans vóór 1865 nooit meer dan zo'n tien procent van het totale titelaanbod vormden, liep dit percentage in de jaren negentig op tot ruim dertig procent (Streng 2011a: 83).

Het sterk toegenomen belang van de herdrukken had een onvermoed gevolg: een fikse stijging van de zogeheten 'kopijrechten'. Tegenwoordig betalen uitgeverijen auteursrechten, zowel bij eerste drukken als bij herdrukken, zowel aan auteurs als aan vertalers en zowel aan Nederlandstalige als aan vertaalde auteurs. Dit lag in de negentiende eeuw anders. Niet-Nederlandstalige buitenlandse auteurs ontvingen geen vergoeding. Pas in 1912 zouden Nederlandse uitgevers gaan betalen voor de auteursrechten op vertaalde werken. Tot die tijd werden de rechten op vertalingen verworven via 'preferentierecht': de uitgever die als eerste de vertaalrechten claimde bij de daartoe door de Vereniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels (hierna: de Vereniging) in het leven geroepen commissie, kreeg de rechten. De relatief laag betaalde vertalers kregen alleen betaald voor de eerste druk. Dat laatste gold ook voor Nederlandse auteurs: wanneer ze al een vergoeding ontvingen, kregen ze die veelal alleen voor de eerste druk.⁶ Tot ver in de negentiende eeuw was het gebruikelijk dat een auteur de rechten volledig overdroeg aan de uitgever, die daarna vrijelijk kon beschikken over de zogeheten 'kopijrechten'.

Uitgevers konden partijen boeken en kopijrechten onderhands of op veilingen verhandelen. Regelmatig waren er algemene veilingen die uitgeverijen de gelegenheid boden het magazijn op te ruimen. Daarnaast waren er incidenteel 'fondsveilingen', veelal naar aanleiding van het overlijden van een uitgever. De uitkomsten van de veilingen verschenen in het *Nieuwsblad voor den boekhandel* (vanaf nu:

⁵ Tussen 1874 en 1899 verschenen er bij Brill 26 eerste drukken van romans, van Lewis Carroll tot de als 'damesauteurs' bekend staande Marie Corelli en Nataly von Eschstruth.

⁶ Zie voor de vergelijkenderwijs lage kosten voor het verwerven van kopijrechten van vertalingen en van oorspronkelijk Nederlandstalige werken: Stout 2011 en Streng 2016: 7-8.

Nieuwsblad). Tot ver in de negentiende eeuw werd alleen vermeld wie de nieuwe eigenaar was zodat de boekhandel wist bij wie in het vervolg de bestellingen konden worden geplaatst. In de laatste decennia van de negentiende eeuw zijn er twee opvallende wijzigingen. Terwijl aanvankelijk veelal stilzwijgend mét de restpartijen ook de kopijrechten werden overgenomen, zien we steeds vaker dat bij magazijnopruiming de titels zonder kopijrecht worden verkocht. Ten tweede ging het *Nieuwsblad* er met ingang van 1871 toe over bij fondsveilingen per lot ook de veilingopbrengst te vermelden. Met het toegenomen belang van herdrukken steeg het bedrijfseconomisch belang van de rechten. Kennis van de waarden van kopijrechten ging behoren tot de noodzakelijke geestelijke bagage van een uitgever.

Wat brachten de loten op de veiling op? Uit de analyse van de opbrengsten blijkt dat er, al naar de inschatting van de markt, drie categorieën kunnen worden onderscheiden: geschikt voor herdruk, geschikt voor de ramsjhandel en niet meer dan oud papier. Door de veilingopbrengst te vergelijken met de oorspronkelijke winkelwaarde van het lot kunnen de categorieën preciezer worden afgebakend.⁷ Uit de fondsveiling van De Erven F. Bohn in 1872, bijvoorbeeld, blijkt dat voor boeken die geschikt waren voor herdruk meer dan 35 procent van de winkelwaarde werd betaald (in het geval van Beets' *Camera Obscura* zelfs tweehonderd procent).⁸ Boeken die geschikt geacht werden voor het modern antiquariaat (de 'second-hand handel') brachten in 1872 tussen vijf en twintig procent van de winkelwaarde op. Steekproeven bij latere veilingen (zie Bijlage 1) rechtvaardigen het vermoeden dat met het groeiende succes van de second-hand handel de prijs voor werken in deze categorie steeg tot tussen de tien en vijftientig procent van de winkelwaarde. Tot slot was er de categorie die niet meer dan vijf procent opbracht, zoals de aanzienlijke voorraad werken van de in 1839 overleden en bij leven zo gevierde N.G. van Kampen; Van Kampen werd in 1872 verkocht tegen twee procent van de winkelwaarde, de prijs van oud papier.

Omdat de veilingopbrengsten vóór 1871 niet bekend zijn, is het niet mogelijk de prijsontwikkeling van de drie onderscheiden categorieën in de loop van de negentiende eeuw te volgen. Het vermoeden is echter gerechtvaardigd dat de omvang en de waarde van de categorie 'romans geschikt voor herdruk' na 1865 aanzienlijk toenam. Ook blijkt het mogelijk via de opbrengsten van fondsveilingen nader inzicht te krijgen in de plannen en strategieën van de nieuw opgerichte uitgeverij Elsevier. Vandaar dat de geschiedenis van de vier door Elsevier uitgegeven verzamelde werken van prozaïsten tot in detail worden gevolgd.

2 Herdrukken van romans bij Elsevier

In het najaar van 1879 besloten vijf ervaren Nederlandse uitgevers, J.G. Robbers, G. Kolff, G.L. Funke, K.H. Schadd en J.H. de Groot, samen een nieuwe uitgeverij op te richten. De nieuwe Uitgevers-Maatschappij werd een naamloze ven-

⁷ De winkelwaarden zijn ontleend aan de Brinkman-catalogi. Bij de aanschaf van één exemplaar is het niet zinvol de kosten van de kopijrechten te vergelijken met de winkelwaarde.

⁸ 'Uitslag van de fonds-veiling van wijlen den heer P.F. Bohn, Lid der Firma De Erven F. Bohn, te Haarlem, Dinsdag 20 Augustus 1872', *Nieuwsblad*, 27 augustus 1872.

nootschap – een toentertijd bij boekuitgevers weinig gebruikelijke juridische vorm – en kreeg de naam ‘Elsevier’, waarmee de oprichters zich in de voetsporen plaatsten van ‘Elzevier’, de uitgeverij die in de zeventiende en achttiende eeuw in de geleerde wereld werd geroemd om de kwaliteit en de relatief lage prijs van haar handzame uitgaven. Hoe verging het Elsevier met de prozaschrijvers? Vier romanschrijvers werden aangekocht: Multatuli, William Makepeace Thackeray, Gustave Aimard en Jules Verne. Hoeveel gewin hebben deze schrijvers Elsevier gebracht?

2.1 *Multatuli*

Op 15 december 1880 zou het omvangrijke fonds van G.L. Funke – medeoprichter van Elsevier – worden geveild. Daarom kwam het bestuur van Elsevier op 7 december 1880 bijeen voor een buitengewone vergadering. Dagelijks directeur Robbers werd gemachtigd drie fondsartikelen te kopen: de werken van J.P. Heije voor fl. 1.000, die van Busken Huet voor fl. 5.000 en die van Multatuli voor fl. 18.000, al werd er bij aangetekend dat de directeur hoger mocht gaan wanneer het belang het vorderde.⁹ Dat laatste was maar goed ook, want op de veiling werd flink geboden. Robbers moest afhaken toen Huet onder de hamer kwam; H.D. Tjeenk Willink kocht de zeventien titels van Huet voor fl. 9.013,01. Toen Multatuli aan bod kwam, overschreed Robbers het afgesproken bedrag met ruim fl. 2.000. Het lot werd afgeslagen op fl. 20.078,14, dat wil zeggen op 59 procent van de winkelwaarde.

Robbers had grootse plannen. Hij wilde een geïllustreerde en opnieuw door de auteur gecorrigeerde uitgave van de *Max Havelaar* uitbrengen en hoopte uiteraard op nieuwe kopij van Douwes Dekker, die daartoe een voorschot van fl. 2.000 ontving (Multatuli 1992, 2: xxxix e.v.). Een geïllustreerde editie zou er niet komen – Douwes Dekker oordeelde de illustraties beneden de maat – maar op 1 november 1881 verscheen wel de ‘Tweede door den auteur herziene uitgaaf’ van de *Max Havelaar*. Daar bleef het bij. De enige titel die tussen 1882 en Multatuli’s overlijden in het voorjaar van 1887 bij Elsevier verscheen, was het *Register op de Ideën van Multatuli* van J.J. van Laar, die uitkwam in december 1886.¹⁰ Waarschijnlijk had Robbers gedacht een nieuwe uitgave van de zevendelige *Ideën* uit te brengen en daarom Van Laar opdracht gegeven een register samen te stellen. De 8.472 bundels *Ideën* die in 1880 van Funke waren overgenomen, raakten echter niet uitverkocht en in armoede verscheen het register als afzonderlijke uitgave. Wat Van Laar voor zijn werk ontving, is niet bekend, maar hoe dan ook betekent het dat Elseviers investering in Multatuli nog verder was opgelopen.

Nieuwe kopij zou Robbers – ondanks herhaalde en niet altijd even diplomatiek geformuleerde aanmaningen aan het adres van de prikkelbare Douwes Dekker – niet ontvangen. In 1881 had Elsevier ruim fl. 22.000 in Multatuli geïnvesteerd, meer dan twintig procent van het startkapitaal van de Naamloze Vennootschap. Tot Dekkers overlijden op 19 februari 1887 had die investering ternauwernood iets opgebracht. Robbers zal niet lang hebben getreurd over Dekkers overlijden. Met Multatuli’s dood kwam er een einde aan zeven jaar geruzie en onenig-

9 Archief Elsevier. Notulen Bijzondere Bestuursvergadering, 7 december 1880.

10 Aangekondigd in *Nieuwsblad*, 21 december 1886.

Afb. 1 'Uitslag van de veiling van ongebonden boeken, uitmakende de Fondsartikelen uitgegeven of aangekocht door den Heer G.L. Funke, op Woensdag 15 Dec. 1880', Nieuwsblad, 21 december 1880. Detail.

Multatuli, Over vrijen arbeid in N. I. 631 ex.	
De Bruid daarboven. 5e druk. 1426 ex.	
Een en ander over Pruisen en Nederl. 2e dr. 1311 ex.	
Indrukken van den Dag. No. 1 en 2. 625 ex.	
Vorstenschool. 6e dr. 2041 ex.	
Bloemlezing, door Heloïze. 930 ex.	
Portret van Multatuli. 1850 ex.	
Vosmaer (Mr. C.), Een zaaier. Studiën over Multatuli's werk. 161 Ex.	
De 12 Art. te zamen voor f20078.14	Jac. G. Robbers.

Multatuli, Over vrijen arbeid in N. I. 631 ex.	
De Bruid daarboven. 5e druk. 1426 ex.	
Een en ander over Pruisen en Nederl. 2e dr. 1311 ex.	
Indrukken van den Dag. No. 1 en 2. 625 ex.	
Vorstenschool. 6e dr. 2041 ex.	
Bloemlezing, door Heloïze. 930 ex.	
Portret van Multatuli. 1850 ex.	
Vosmaer (Mr. C.), Een zaaier. Studiën over Multatuli's werk. 161 Ex.	
De 12 Art. te zamen voor f20078.14	Jac. G. Robbers.

heid. Het mocht dan definitief een streep hebben getrokken door het plan nieuw werk van Multatuli uit te brengen; dode schrijvers hebben zo hun voordelen. Met overleden auteurs zijn allerlei zaken van de baan die het leven van een uitgever ingewikkeld maken, zoals tijdrovend en moeizaam overleg met de schrijver en auteursherzieningen die nieuw zetwerk vereisen (Streng 2016: 12). Bovendien is er geen beter moment om verzameld werk uit te brengen dan kort na het overlijden van een auteur omdat het publiek dan meer bereidheid zal tonen geld uit te trekken voor diens werken.

Eindelijk zou Elsevier iets terugzien van de lening van fl. 2.000 en de investering van ruim fl. 20.000. Een deel van Multatuli's schuld betaalde Maria Hamminck Schepel (Mimi Douwes Dekker) af door haar medewerking aan de *Verzamelde werken*. Eerste naar tijdorde gerangschikte uitgave bezorgd door zijne weduwe, die in 1888-1889 bij Elsevier verscheen. Door te benadrukken dat de uitgave met behulp van de, niet met naam genoemde, 'weduwe' was samengesteld, kreeg de aanschaf van de *Verzamelde werken* een filantropisch tintje. Goedkoop was de uitgave niet. De tien delen kostten niet-gebonden fl. 15,50 en gebonden fl. 19,50. Het ziet ernaar uit dat Robbers de vraag naar de gebonden uitgave had overschat,¹¹ maar dat belette hem niet de verschijning van het tiende en laatste deel in november 1889 glans bij te zetten door de tijdelijke aanbidding van een prachtuitgave 'in vijf half-kalflederen banden met lederen hoeken, marmer en rood op snede' met een winkelprijs van fl. 23.¹² Robbers beweert in de advertentie dat de 'geheele, belangrijke oplaag binnen kort totaal zal zijn uitverkocht', maar dat was groot-spraak. Pas twee jaar later was een herdruk nodig.¹³

¹¹ Op 14 december 1888 adverteerde Elsevier in het *Nieuwsblad*: 'Wij kunnen niet ONMIDDELIJK voldoen aan de talrijke verzoeken tot ruiling van gebonden ex. voor ingenaide. Over eenige dagen wachten wij een nieuwe partij van den binder, dan zullen alle ruilingen worden uitgevoerd'. Blijkbaar had Robbers boekhandelaars ongevraagd de duurdere uitvoering van het eerste deel gestuurd, wellicht in de hoop dat deze hun intekenaren konden overhalen de duurdere, gebonden uitgave aan te schaffen.

¹² *Nieuwsblad*, 26 november 1889.

¹³ Deze uitgave, aangekondigd in het *Nieuwsblad* van 4 december 1891, verscheen tegen dezelfde prijs en in dezelfde uitvoering als de eerste druk.

tegen een afzonderlijke uitgave van de avonturen van Woutertje. De nog steeds in geldnood verkerende weduwe zal hebben geoordeeld dat ze geen keuze had. Een kaskraker werd het niet. Pas in 1910 zou een tweede druk verschijnen.¹⁷

De aankoop van Multatuli was een zakelijke nachtmerrie. In Multatuli was een gigantisch bedrag geïnvesteerd en de contacten met de auteur waren ingewikkeld en tijdrovend. Multatuli was aanvankelijk uitsluitend een zware verliespost. Pas na Multatuli's dood in 1887 zag Elsevier iets terug van de investering. De verkoop van de verzamelde werken kwam pas echt op gang in de tweede helft van de jaren negentig.

2.2 William Makepeace Thackeray

Multatuli was niet het enige zorgenkind van Elsevier. Een typisch voorbeeld van een winkeldochter is de 'Nieuwe goedkoope uitgave' in twaalf delen van Thackeray's *Romantische werken* [lees: romans] die Elsevier uitgaf in 1882-1884. De rechten van Thackeray's romans berustten eerder bij de Schiedamse uitgever H.A.M. Roelants, die aan het einde van de jaren zestig de oudere Nederlandse vertalingen had laten herzien. In 1878 hield Roelants het voor gezien en de resterende exemplaren werden voor fl. 3.510,26 gekocht door een gelegenhedscombinatie: De Gebroeders Koster en D. Bolle.

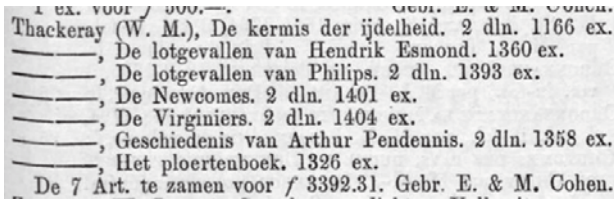
Van *De kermis der ijdelheid* waren er nog slechts vijftien exemplaren over. Voor de andere deeltitels lag het aantal resterende exemplaren tussen de 745 en de 935. De 6.821 delen werden verkocht voor ruim fl. 3.500, dus voor zo'n vijftig cent per deel, ruim twintig procent van de winkelwaarde. Dat was inclusief het kopijrecht, maar Koster noch Bolle waren daarin geïnteresseerd. Ze verkochten de rechten voor een onbekend bedrag onderhands door aan G. van Kesteren. De markt had weinig fiducia in een nieuwe uitgave en na Van Kesterens overlijden kon Maatschappij 'Elsevier' [sic] in 1880 de rechten aankopen voor het relatief lage bedrag van fl. 620.

Tussen 1882 en 1884 bracht Elsevier Thackerays werken uit in een 'Nieuwe goedkoope uitgave' van twaalf delen.¹⁸ Net als eerder bij Roelants verkochten *De kermis der ijdelheid* en *Het ploertenboek* iets beter dan andere delen maar, zoals blijkt uit een vergelijking tussen Elseviers voorraadbeschrijving in 1884 en het bericht over de veiling van Elseviers fondsartikelen in 1891, de verkoopresultaten waren teleurstellend.¹⁹ Tussen 31 december 1884 en december 1891 waren van *De Virginiërs* 110 en van *De kermis der ijdelheid* 107 exemplaren verkocht, zo'n vijftien per jaar. Met dergelijke verkoopcijfers kon Elsevier met de voorraad Thackeray nog ten minste 77 jaar vooruit. Geen wonder dat Elsevier besloot Thackerays verzamelde romans te verkopen.

17 In 1920 gaf Elsevier een nieuwe uitgave uit, ditmaal verzameld door J. van den Bergh van Eysinga-Elias en met illustraties van Anton van der Valk.

18 *Nieuwsblad*, 17 november 1882. De *Romantische werken* kostten fl. 15,00 (niet gebonden) of fl. 19,20 (gebonden) en de delen werden, als gebruikelijk, ook afzonderlijk te koop aangeboden, ditmaal voor fl. 1,25 per deel; bij intekening op de gehele uitgave werd fl. 0,90 gevraagd.

19 Archief Elsevier. Financiële stukken over 1884. Op 31 december 1884 waren er van het eerste deel van *De kermis der ijdelheid* 1.273 exemplaren op voorraad, van *De Virginiërs* 1.514 exemplaren, en van *De Newcomes* 1.547 exemplaren van het eerste en 1.520 exemplaren van het tweede deel.

Thackeray (W. M.), De kermis der ijdelheid. 2 dln. 1166 ex.	
De lotgevallen van Hendrik Esmond. 1360 ex.	
De lotgevallen van Philips. 2 dln. 1393 ex.	
De Newcomes. 2 dln. 1401 ex.	
De Virginiers. 2 dln. 1404 ex.	
Geschiedenis van Arthur Pendennis. 2 dln. 1358 ex.	
Het ploertenboek. 1326 ex.	
De 7 Art. te zamen voor f 3392.31. Gebr. E. & M. Cohen.	

Afb. 5 'Uitslag der veiling van fondsartikelen, uitgaven van Uitgevers-Maatschappij "Elsevier", te Amsterdam op maandag 14 december 1891', Nieuwsblad, 15 december 1891. Detail.

De Gebroeders Cohen kochten in 1891 Thackerays werken met kopijrecht, maar het bedrag dat ze ervoor betaalden is zo laag – zeventien procent van de winkelwaarde – dat het duidelijk is dat dit recht geen enkele handelswaarde vertegenwoordigde. Uitgaande van de winkelwaarde moest Elsevier 83 procent, bijna fl. 17.000, op de voorraad afschrijven. Zowel Roelants als Elsevier verkeek zich op de bereidwilligheid van de Nederlanders om Thackeray te kopen.²⁰ Toen de onverkooptbaarheid duidelijk werd, gingen ze over tot verkoop van de voorraad en de rechten.

2.3 *Gustave Aimard*

Slechtlopende uitgaven, als die van Thackeray, konden worden geveild. Een andere manier om van minder goed verkopende titels af te komen, was het verlagen van de winkelprijs, maar deze weg koos Elsevier slechts bij uitzondering. In de jaren negentig ging Elsevier over tot prijsdumping van de twaalfdelige uitgave Aimard's *Indiaansche verhalen. Met illustratiën van Ch. Rochussen*, die was verschenen tussen 1882-1884. Terwijl deze aanvankelijk ingenaaid fl. 18,00 en gebonden fl. 20,40 kostte, werd de prijs verlaagd tot respectievelijk fl. 10,80 en fl. 15,00.²¹ Wat is hier aan de hand?

Gustav Aimard is een van de vele in de vergeetelheid geraakte negentiende-eeuwse schrijvers. Op de lijst van de tussen 1790 en 1899 meest vertaalde Franse schrijvers is hij, na Jules Verne, een goede tweede. Tussen 1862 en 1899 verschenen er in Nederland 144 romanuitgaven van Aimard, waaronder 84 herdrukken. Deze Franse avonturier had jaren onder de indianen geleefd en maakte de Europese lezers bekend met het leven op de prairie en de wereld van pelsjagers, spoorzoekers, outlaws, goudzoekers, cowboys en squatters. Aimard was geliefd. Zo was diens *De leeuw der wildernis* in 1897 de meest geleende titel in de Rotterdamse bibliotheek van het Nut.²² Aimard had voorgangers – zoals de Amerikaan James Fenimore Cooper (*The Pathfinder*) en de Fransman Gabriël Ferry – en navolgers als de Duitser Karl May. Deze vertellers over 'het wilde westen' hebben ervoor gezorgd dat de fantasiewereld van de Europese jeugd tot op heden wordt bevolkt met cowboys en indianen.

Gustav Aimard werd sinds het begin van de jaren zestig in Nederland door uitlenopende uitgeverijen op de markt gebracht maar aanvankelijk domineerde de

²⁰ Vergelijk Graat 2007 waarin wordt gesteld dat Thackeray door de uitgave van Roelants in Nederland populair werd.

²¹ Prijsopgave in Brinkman Catalogus 1890-1899. Ik heb niet kunnen achterhalen wanneer Elsevier precies tot de prijsverlaging overging.

²² 'Een volksbibliotheek', *Nieuwsblad*, 17 december 1897.

Leidse uitgeverij Firma Van den Heuvel & Van Santen. Van de 29 eerste drukken van romans van Aimard die er tussen 1862 en 1868 uitkwamen, verschenen er 21 bij deze firma, die in september 1870 de resterende exemplaren met kopijrecht in veiling bracht. Ze werden voor een onbekend bedrag gekocht door K.H. Schadd, die op 10 februari 1872 in het *Nieuwsblad* berichtte dat hij de winkelprijs van de titels had verlaagd van fl. 1,00 naar fl. 0,80.²³ Twee jaar later was de loop er blijkbaar uit want Schadd verkocht de resterende exemplaren aan J. Vlieger te Amsterdam.²⁴

Schadd, medeoprichter van Elsevier, behield het kopijrecht en op Elseviers Bestuursvergadering van 5 juli 1880 werd besloten de rechten op Aimards werken van hem te kopen voor fl. 633,99. Tussen 1882-1884 verschenen de door Charles Rochussen nieuw geïllustreerde *Indiaansche verhalen* van Gustave Aimard in een oplage van 5.000 exemplaren.²⁵ Een doorslaand succes werd het niet. In 1885, toen de verzameluitgave twaalf delen telde en dus nog slechts een selectie bevatte van de ruim twintig titels waarvan de rechten waren gekocht, besloot het Bestuur de uitgave voor ten minste een jaar stop te zetten en voortzetting uitsluitend in overweging te nemen wanneer de belangstelling toenam.²⁶ In Elseviers ogen bleef de interesse uit en nieuwe delen zouden niet verschijnen.

Wanneer er niets was gebeurd, was de Aimard-uitgave waarschijnlijk verkocht op Elseviers fondsveiling in december 1891, toen ook Thackeray werd aangeboden. Wat er was gebeurd, is te volgen in het *Nieuwsblad*. Daarin stond op 2 oktober 1891 het bericht dat de Haagse uitgeverij Erven J.L. Nierstrasz de vertaalrechten had geclaimd van elf romans van Aimard.

Het claimen van een titel bij de Commissie tot Regeling van het Vertalings-recht gaf de concurrentie een ongewenst kijkje in de keuken en – als vaker – werden de rechten tegelijkertijd geclaimd met de publieke aankondiging van de uitgave. Eveneens op 2 oktober 1891 bevatte het *Nieuwsblad* een paginagrote advertentie waarin Erven J.L. Nierstrasz aankondigde een ‘Goedkoope serie der beroemdste, meest gezocht werken van Gustave Aimard’ uit te brengen.

Hoe kon Nierstrasz de rechten claimen op romans waarvan al eerder vertalingen waren uitgebracht? Uitgeverij Erven J.L. Nierstrasz stond volledig in haar recht. Volgens de reglementen van de Vereeniging golden de exclusieve rechten niet langer dan drie kalenderjaren nadat de laatste (her)druk was verschenen.²⁷ Dit betekent dat niet alleen de rechten waren verlopen op de elf titels die nog niet door Elsevier waren uitgegeven; hetzelfde gold voor de tien romans die in 1882-1884 door Elsevier wel waren herdrukt. Het behoorde tot de conventies van het boekenvak dat je uitgaven die al door andere uitgevers waren vertaald, niet opnieuw uitbracht maar de onderling opgestelde reglementen ondersteunden die conventie

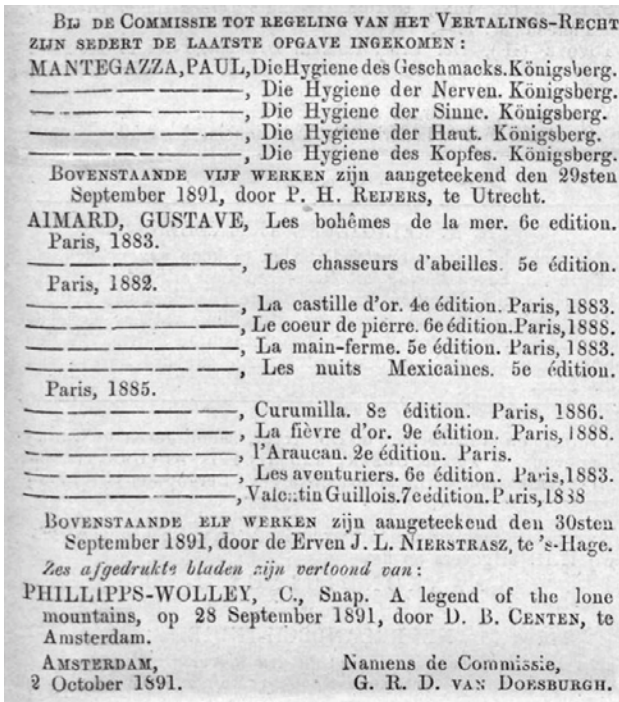
23 *Nieuwsblad*, 10 februari 1871.

24 *Nieuwsblad*, 18 februari 1873.

25 Archief Elsevier. Notulen Bestuursvergadering, 5 juli 1880. Zie voor de oplage: Kruseman 1886-1888, II: 493.

26 Archief Elsevier. Notulen Bestuursvergadering, 24 februari 1885.

27 Zie §14 van het reglement: ‘Het verkregen vertalingsrecht blijft [...] bestaan gedurende den tijd van drie jaren, te rekenen van ultimo December des jaars, waarop het laatst verschenen gedeelte der vertaling is uitgegeven [...], en geldt op alle in dit tijdverloop verschijnende herdrukken van het oorspronkelijke werk, onverschillig of die gelijk aan de eerste uitgave dan omgewerkt het licht zien. Na dien tijd is het uitsluitend recht van vertaling vervallen’. Geciteerd naar *Nieuwsblad*, 4 januari 1876.

Afb. 6 Nieuwsblad,
2 oktober 1891.

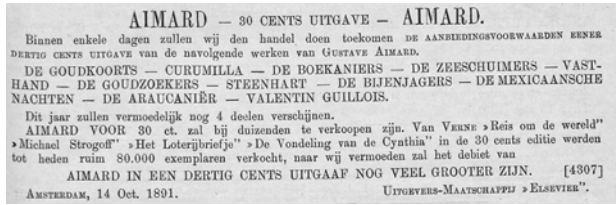
niet. Elsevier had formeel geen poot om op te staan en het uiteindelijke gevolg was een keiharde concurrentiestrijd. Daarmee toont de affaire Aimard de achilleshiel van de regeling van het vertaalrecht: investeringen in kopijrechten waren minder waardevast dan de oude omgangsvormen deden verwachten.²⁸

Jac. G. Robbers was een straatvechter. Wie zich op een door hem geclaimd terrein begaf, kon op een reactie rekenen. Hij zette het offensief in en gebruikte daarbij een wapen dat hij ook al had beproefd toen een Utrechtse drukker in het najaar van 1885 een goedkope uitgave van De Génestet op de markt bracht: een fikse prijsverlaging (Streng 2016: 16-23). Geen commerciële motieven maar pure woede leidde ertoe dat Elsevier twee weken na Nierstrasz' aankondiging adverteerde voor een 30-cents uitgave van Aimard waarin precies de elf titels werden aangekondigd die Nierstrasz twee weken eerder had laten registreren.

Nierstrasz had over Elseviers actie een klacht kunnen indienen bij de Vereeniging. Waarom hij dit achterwege liet, vertelt de geschiedenis niet. Leed Nierstrasz aan zelfoverschatting? Was hij zo'n fervent voorstander van de vrije markt dat hij er om principiële redenen vanaf zag? Hoe het zij, Nierstrasz koos een andere route. Hij had aanvankelijk een 'goedkope serie' aangekondigd maar die karakterisering had iedere grond verloren want de deeltjes van Nierstrasz zouden fl. 1,50 kosten terwijl Elsevier een uitgave aankondigde met een winkelprijs van dertig cent.

²⁸ Bovendien illustreert de affaire nieuwe opvattingen over 'concurrentie' in het boekenvak. Hierbij gaat het specifiek om prijsconcurrentie, dat wil zeggen het tegen een lagere prijs aanbieden van een werk dat al door een andere uitgeverij was uitgebracht.

Afb. 7 Nieuwsblad,
16 oktober 1891.

Termen zijn vrij en de eerder als ‘goedkoop’ aangeduide uitvoering noemt Nierstrasz nu ‘de prachttuitgaaf’.²⁹ Nierstrasz berichtte daarnaast een ‘volksuitgaaf’ uit te brengen waarvan de deeltjes een kwartje kostten. Uiteindelijk zou De Erven J.L. Nierstrasz, in 1894 voortgezet als Naamloze Vennootschap Uitgevers-Maatschappij Nederland, er ruim vijf jaar over doen de ‘prachttuitgave’ van Aimard uit te geven. De eerste delen werden al snel herdrukt en ook de andere delen verkochten redelijk tot goed. Het succes van Aimard was echter niet zo groot dat het een faillissement van Uitgevers-Maatschappij Nederland in 1906 heeft kunnen voorkomen. De resterende Aimard-uitgaven werden gekocht door het Amsterdamse bedrijf van J. Vlieger, dat in 1873 ook al de restanten Aimard van K.H. Schadd had overgenomen.³⁰

Hoe verging het de goedkope Aimard-editie van Elsevier? Volgens Roest (2012, 1: 14) is de editie Elsevier ‘thans zeer schaars’, maar wat zegt dat? Juist bij een immens populair schrijver als Aimard is het aantal overgeleverde exemplaren een slechte graadmeter voor de verkoopcijfers, zeker bij een kwetsbare niet gebonden versie. Gebonden uitgaven hebben een grotere overlevingskans, niet alleen omdat ze minder te lijden hebben onder het gebruik, maar ook omdat gebonden uitgaven vaak alleen al om een bandje de moeite van het bewaren waard werden geacht, zeker als het een geïllustreerde uitgave betrof. Vast staat dat er in Nederland tot na de Tweede Wereldoorlog vertalingen van Aimard verschenen, maar dat Elsevier zich nooit meer aan Aimard heeft gewaagd. Ik heb ook geen advertenties of recensies van deze uitgave gevonden, dus het ziet ernaar uit dat Robbers weinig trots was op deze uitgave, waartoe hij in drift had besloten. Ook sluit ik niet uit dat hij door de commissarissen op de vingers is getikt. Zeker is dat de voorraad Aimard inclusief de rechten in 1902 door Elsevier aan Bolle werd verkocht.³¹ Bolle wist ze overigens wel te slijten. Terwijl hij de titels had gekocht voor zo’n 28 procent van de winkelwaarde, bleken ook de kopijrechten waardevol. Tussen 1907 en 1926 zou deze Rotterdamse uitgever de door Rochussen geïllustreerde werken van Aimard in uiteenlopende edities opnieuw uitbrengen (Roest 2012, 1: 13-15).

²⁹ Vergelijk Claeysens 2014: 76, waar deze stelt dat ‘prachttuitgaven’ zich onderscheiden door de verkoopmethode, namelijk doordat ze via colportage werden verkocht.

³⁰ *Nieuwsblad*, 30 maart 1906. De verkochte aantallen van de ‘prachttuitgaaf’ schommelen tussen de 413 (*De goudkoofts*) en 1.432 (*La Cigale*). Vlieger betaalde fl.4.663,95 voor ruim 61.000 delen (37.882 delen van de volksuitgaaf en 23.283 delen van de prachttuitgaaf) gemiddeld zo’n 7,7 cent per deel, ruim tien procent van de winkelwaarde.

³¹ ‘Afloop van de fondsveiling der Uitgevers-Maatschappij “Elsevier” op 8 en 9 April 1902’, *Nieuwsblad*, 16 mei 1890. Elsevier had in 1902 nog ruim 6.400 exemplaren van de editie 1882-1884 op voorraad en ruim 19.000 deeltjes van de dertig-cents-editie, die op enig moment ook gebonden in vier delen was aangeboden.

Afb. 8 Nieuwsblad,
20 oktober 1891.

2.4 Jules Verne

In Nederland is Jules Verne op afstand de meest gedrukte Franse romaneur in de negentiende eeuw. Tussen 1864 en het einde van de negentiende eeuw verschenen er 185 romanuitgaven, waaronder 42 eerste drukken (Streng 2012b: tabel 2). Terwijl hij nu bekend staat als schrijver van jongensboeken was Verne in de negentiende eeuw ook geliefd bij volwassenen en zijn romans verschenen als feuilleton in kranten, zowel in het op het volk gerichte *Nieuws van den dag* als in het liberale herenblad *Arnhemsche Courant* (Roest & Waij 2013, 1: 211).

Uitgeverij Elsevier staat bekend als dé uitgever van Verne in de 'blauwe bandjes'. Elsevier verwierf de rechten op Vernes romans echter pas in 1887, toen deze Franse schrijver in Nederland zijn handelswaarde al ruimschoots had bewezen. Niet dat Vernes werken direct een succes waren.³² Het succes kwam pas toen de jonge Leidse uitgever P. van Santen de rijk geïllustreerde serie *Wonderreizen* van Jules Verne in de blauwe bandjes lanceerde.³³ Bij het regelen van de vertaalrechten sloeg P. van Santen een nieuwe weg in. Terwijl het gangbaar was het vertaalrecht per titel te verwerven, sloot Van Santen in het voorjaar van 1876 een (spijtig genoeg niet overgeleverd) contract met Hertzels vaste, in Parijs gevestigde uitgever. Daardoor verzekerde hij zich van de exclusieve vertaalrechten op nieuwe werken van Verne waardoor hij de Nederlandse praktijk van 'Wie het eerst komt, het eerst maalt' kon omzeilen en met vertrouwen de inschrijving kon openen voor de serie *Wonderreizen*. Hoe waardevol de kopijrechten waren, bleek ruim een jaar later. Van Santen overleed plotseling op 21 juli 1877 en in december werd zijn fonds geveild. Jac. G. Robbers (als zelfstandig uitgever, nog vóór de oprichting van Elsevier) betaalde voor Verne ruim fl.28.000, zo'n 85 procent van de winkelwaarde (Bijlage 1). De gebruikelijke korting voor de detailhandel was twintig procent op de winkelprijs. Robbers betaalde dus vijf procent meer dan de verkoopwaarde. Die aankoopssom was zakelijk alleen gerechtvaardigd wanneer Robbers voor Verne een grote toekomst zag. Robbers nam het risico op een *wri-*

³² De vijf titels die tussen 1864 en 1870 bij de Gebroeders Binger te Amsterdam en De Breuk en Smits te Leiden verschenen, raakten niet uitverkocht en waren geëindigd bij D. Bolle uit Rotterdam. Van Santen kocht onderhands de rechten op de eerder verschenen werken, deels van Bolle, deels van uitgever Tjeenk Willink, die in 1874-1875 vier titels van Verne had uitgegeven.

³³ Ik gebruik de term 'serie' voor werken van één auteur die onder een gezamenlijke titel worden uitgebracht. Denk aan *Het bureau* van Voskuil, of *Les Rougon-Macquart* van Émile Zola.

ter's block, ziekte of overlijden op de koop toe en achteraf kunnen we zeggen dat hij goed heeft gegokt. Jules Verne bleef tot zijn dood in 1905 een uiterst productief schrijver.

Toen Van Santen in 1877 overleed, bestonden de *Wonderreizen* van Jules Verne uit dertien bandjes. Binnen tien jaar breidde Uitgeverij Jac. G. Robbers deze uit tot veertig delen. Ook bracht deze in mei 1885 naast de rijk met gravures geïllustreerde 'blauwe bandjes' een goedkopere editie uit: de niet-geïllustreerde zogeheten 'volksuitgave'. Van de eerste titel: *De reis om de wereld in tachtig dagen* werden dat jaar 20.550 exemplaren opgelegd.³⁴ In 1887 verkocht Robbers de werken van Jules Verne voor fl. 35.000 aan Elsevier toen hij in het kielzog van Elsevier van Rotterdam naar Amsterdam verhuisde. Een vriendenprijsje was het zeker niet. Robbers had Verne eerder ter veiling aangeboden.³⁵ Uit de notulen van Elseviers Bestuursvergadering blijkt dat Robbers had gehoopt op een veilingopbrengst van fl. 41.000 en als ondergrens fl. 37.000 had gesteld. Toen er niet meer dan fl. 35.337 werd geboden, bleef het lot onverkocht. Ter vergadering bood Robbers de rechten aan voor fl. 36.000. Bij de commissarissen viel Robbers genereuze gebaar niet in goede aarde en er werd langdurig gesteggeld over de prijs. Robbers moest uiteindelijk genoegen nemen met het voorstel van K.H. Schadd dat Elsevier de rechten en de clichés van Verne zou overnemen tegen contante betaling van fl. 35.000, een voorstel dat door de aandeelhouders werd aangenomen.³⁶ Elseviers investering kwam overigens nog aanmerkelijk boven die fl. 35.000 uit omdat ze naast de aankoopsom ook de verhuizing van de aanzienlijke voorraad clichés en papierblokken moest bekostigen. Daar staat tegenover dat de rechten onderhands werden gekocht, waardoor Elsevier geen veilingkosten betaalde, terwijl het opgeld bij veilingaankopen veelal op tien procent lag (Buijnsters 2007: 50).

Elsevier zou nog tien nieuwe titels aan de *Wonderreizen* toevoegen, waardoor de complete *Wonderreizen* in de 'blauwe bandjes' uitkwam op 51 delen. Na 1891 gaf Elsevier geen nieuwe titels van Verne meer uit, maar ondertussen was de herdrukken-industrie op gang gekomen. Tussen 1887 en 1895 bracht Elsevier ieder jaar een herdruk uit van *De reis om de wereld in tachtig dagen*. Uiteraard waren niet alle 51 deeltjes van de *Wonderreizen* zo gewild en zelfs bij Vernes populairste roman liet Elsevier een gat vallen tussen 1915 en het einde van de Tweede Wereld-

34 De oplage verscheen in twee tranches: 10.300 exemplaren in mei 1885 en 10.300 in december van hetzelfde jaar (Roest & Waij 2013, 1: 63), waarschijnlijk omdat het succes groter was dan voorzien. Daarnaast sluit ik niet uit dat 10.000 exemplaren zo om en nabij de bovengrens was die technisch en logistiek voor drukwerk van dergelijke omvang mogelijk was.

35 Op 11 februari 1887 verscheen in het *Nieuwsblad* een advertentie voor 'Een hoogst belangrijke fondsveiling': die van 'HET GEHEELE FONDS' van Jac. G. Robbers op 22 februari. De uitslag verscheen in het *Nieuwsblad* van 1 maart. Jules Vernes *Wonderreizen* ontbreekt echter in de lijst. Uit een aankondiging in het *Nieuwsblad* drie dagen na de fondsveiling blijkt dat het lot met Vernes *Wonderreizen* was opgehouden en dat er op 28 februari een afzonderlijke veiling zal worden gehouden. Het *Nieuwsblad* volgde de ontwikkelingen nauwgezet maar kon op 1 maart in de rubriek 'Gemengde berichten' niet meer melden dan dat 'Omtrent den uitslag van den Herveiling van *Jules Verne's Wonderreizen*, gisteren gehouden, [...] nog niets met zekerheid [kan] worden meegedeeld'. Pas met de publicatie van het verslag van de Buitengewone aandeelhoudersvergadering (*Het nieuws van den dag. Kleine courant*, 24 maart 1887) werd bekend dat Elsevier onderhands de rechten had gekocht.

36 Archief Elsevier. Notulen Bestuursvergadering, 1 maart 1887, Notulen Buitengewone aandeelhoudersvergadering, 22 maart 1887 en Verspreide stukken. Acte van koop en verkoop van de *Wonderreizen* van Jules Verne.

oorlog. Tussen 1971 en 1981 werden door Uitgeverij Elsevier (al dan niet onder imprint) nog eens ruim honderdduizend exemplaren gedrukt (Roest & Way 2013: *passim*). Jules Vernes romans werden van *bestsellers* tot *steady sellers*.

2.5 Slotsom

Elsevier bracht verzamelde werken uit van vier romanauteurs. De eerste uitgave van Aimard liep niet naar verwachting en de herdruk van diens werken was uitsluitend ingegeven door Robbers' gekrenkte trots. Thackeray was uitsluitend een verliespost. Pas in de tweede helft van de jaren negentig ging Elsevier iets terugverdienen van de gigantische investeringen in Multatuli. Alleen de in 1887 overgenomen werken van Jules Verne waren winstgevend, al is het vooralsnog de vraag hoe lang het duurde voordat de fl. 35.000 was terugverdiend die aan Robbers was betaald. Het uitgeven van verzamelde werken, zowel van literaire als van niet-literaire romanschrijvers en zowel van Nederlandse als van niet-Nederlandse schrijvers bleek gepaard te gaan met risico's die ongekend waren in de Nederlandse uitgeverij.

3 Belletrie in het fonds van Elsevier

Tot nu toe is alleen gekeken naar Elseviers herdrukken van romans. Een vollediger beeld van Elseviers plannen en verwachtingen geven de aankopen die Elsevier tussen 1880 en 1899 deed (zie Bijlage 2). Het overzicht is gebaseerd op veilinguitslagen in het *Nieuwsblad* en op stukken in Elseviers bedrijfsarchief. Waar mogelijk is berekend hoe de veilingprijs zich verhoudt tot de winkelwaarde van het lot. Bij dergelijke berekeningen kan het toeval een rol spelen doordat de totale winkelwaarde is gebaseerd op het aantal exemplaren dat op het moment van de veiling in voorraad was, maar de drie eerder onderscheiden prijscategorieën van veilingopbrengsten zijn duidelijk herkenbaar.

Vier loten werden gekocht voor minder dan elf procent van de winkelwaarde. De markt had geen of weinig belangstelling voor de werken van Perelaer en Pol de Mont. Elsevier had van beide auteurs eerste drukken uitgegeven. Geen enkele auteur vindt het prettig te worden verramsjt en Elsevier kocht de werken waarschijnlijk om de band met de auteurs te versterken. Dat laatste geldt ook voor de aanschaf van *Het servetje* van Conviva, de schuilnaam van Gerard Keller. Ook van deze auteur zou Elsevier diverse werken uitbrengen.

In de categorie 'geschikt voor de second hand-handel' vallen de werken die in Funke's veilingcatalogus waren samengevoegd onder de noemer 'Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken'. Dit lot blijkt voornamelijk te bestaan uit werken die voor het eerst in de jaren vijftig en zestig door Kruseman waren uitgegeven en op eerdere veilingen door Funke waren gekocht. Een dergelijke reeks is nooit verschenen. Mogelijk was Funke van plan geweest deze ooit uit te brengen of wilde hij kopers op een idee brengen. Ook de werken van J.P. Heije vallen in de middencategorie, al zou dit Elsevier er niet van weerhouden in 1883, al was het eenmalig, een herdruk van diens *Dichtwerken* uit te brengen. Ten slotte werd een aantal kaarten en atlasen aangekocht voor zo'n 20 tot 25 procent van de winkelwaarde, mogelijk om te zijner tijd te gebruiken bij de herziene uitgave van de *Winkler Prins Encyclopedie*.

TABEL 1 Aankopen van Elsevier in guldens*

1880	1881	1882	1886	1887	1888	1890	Totaal
3.721	5	189	31	35.000	11.538	282	
13.122	18.417	3.989	50				
4.678	4.967	21.020					
634	825						
2.000	180						
620	43						
20.078	51						
3.781	186						
1.167							
586							
50.388	24.674	25.198	81	35.000	11.538	282	147.161

* De bedragen voor de aanschaf van belletrische zijn donkergrijs.

De *Encyclopedie* valt, met een veilingopbrengst van 54 procent van de winkelwaarde, onmiskenbaar in de categorie ‘geschikt voor herdrukken’, net zoals De Génestet (34%), De Schoolmeester (71%), Multatuli (54%), het *Nederlandsch-Maleisch woordenboek* van Roorda van Eysinga (41%) en de werken van Lubach (92%).³⁷ Het hoogste bedrag in absolute zin was de fl. 35.000 die in 1887 onderhands werd betaald voor de rechten op de romans van Jules Verne.³⁸

In tabel 1 zijn de bedragen voor de aanschaf van belletrische (verhalend proza en poëzie) gearceerd. Zo blijkt niet alleen dat Elsevier in de eerste drie jaar van haar bestaan haar volledige aanvangskapitaal van honderdduizend gulden (anno 2015 ruim een miljoen euro) besteedde aan de aankoop van kopijrechten maar ook dat daarbij het accent sterk lag op de aanschaf van belletrische. De meerderheid van de aangekochte dichters en romanschrijvers kan volgens hedendaagse normen ‘litteraire’ worden genoemd. Jules Verne is wellicht een twijfelgeval. Alleen Gustave Aimard behoort onmiskenbaar tot de categorie ‘verstrooiingslectuur’. Bij de oprichting had Elsevier beslist vertrouwen in de mogelijke winstgevendheid van belletrische. De verwachtingen zouden bij de dichters De Génestet, De Schoolmeester en Van Zeggelen bewaarheid worden, al was het pas na 1885 (Streng 2016).

Op Elseviers Bestuursvergadering van 2 juni 1887 deelde Robbers mee: ‘De vraag naar de hoofdartikelen van ons fonds houdt aan. *De Génestet*, *Van Zeggelen*, *de Schoolmeester*, *de werken van Multatuli* [...] vinden steeds een geregeld debiet, terwijl de intekenaren op de *Geïllustreerde Encyclopedie* gestadig in aantal toenemen’. Robbers noemde de *Winkler Prins* ‘ons hoofdartikel’ dat ‘alle ka-

37 Bij Lubach komt het percentage mede zo hoog doordat van een van de drie titels slechts één exemplaar werd geveild.

38 Bij aankopen op veilingen is het betaalde opgeld (circa tien procent) buiten beschouwing gelaten, zoals ook mogelijke vervoerskosten niet zijn doorberekend.

pitaal en werkkracht' vergde, en waarvan 'voor de Toekomst veel te verwachten' was.³⁹ Er is alle aanleiding Robbers' uitspraken met argwaan te bejegenen (zo spiegelde hij de commissarissen hier een te gunstig beeld voor van het debiet van Multatuli), maar bij zijn uitspraak over de *Winkler Prins* kunnen we hem serieus nemen. Het ziet ernaar uit dat Robbers al in 1887 inzag dat het bellettriefonds voor de 'continuïteit' van Elsevier op termijn minder belangrijk zou worden.⁴⁰

De ervaren uitgever Kruseman (1886-1888, II: 492) schreef in dezelfde periode dat Elsevier in 1880 was opgericht 'om voor gezamenlijke rekening, zoo die op fondsveilingen voorkwamen, kostbare kopijen te koopen en daarvan herdrukken te bezorgen'. Dat is inderdaad een adequate karakterisering van Elseviers aanvankelijke strategie. Deze hield echter niet lang stand. De enige aanschaf van Elsevier na 1890 waarvan in het *Nieuwsblad* sporen zijn gevonden, is de onderhandse koop van twee schoolboeken.⁴¹ De laatste keer dat Elsevier tussen 1880 en 1902 op fondsveilingen kocht, was in 1890. Daarna komt de combinatie 'Elsevier' en 'Fondsveiling' nog slechts twee keer voor in het *Nieuwsblad*, maar dan is Elsevier niet de kopende maar de verkopende partij. Elseviers fondsveiling in april 1891 was bovenal een magazijnopruijing en wellicht noodzakelijk om over enige contanten te kunnen beschikken nadat het tijdschrift *Elsevier's Maandschrift* van start was gegaan. Thackeray werd, als gezegd, verkocht aan Cohen. De voorraad De Génestet, Heije, De Schoolmeester en Van Zeggelen werd in 1891 zonder kopijrecht verkocht. In 1902 werden ook de rechten geveild, met Bolle en Cohen als de belangrijkste kopers.⁴² De enige auteurs van wie Elsevier de rechten behield waren Jules Verne en Multatuli.

Elsevier had zich overwegend maar niet uitsluitend gericht op herdrukken van bellettrie. Tussen 1879 en 1890 was er zo'n fl.86.000 uitgegeven aan aankopen van bellettrie en ruim fl.61.000 voor informatief drukwerk (tabel 1). Kennis veroudert en daardoor is de laatste categorie per definitie een vervangingsmarkt, wat voor een uitgever een lonkend perspectief is. Vandaar dat Elsevier zoveel investeerde in de *Winkler Prins*. Daarnaast gaf Elsevier diverse vreemdetalenwoordenboeken uit, waarmee bijvoorbeeld de groeiende markt van middelbare scholieren kon worden bediend.⁴³ De fondsofbouw van Elsevier heeft zich na 1900 dienovereenkomstig ontwikkeld. In 1920 waren de verschillen in omvang en fondsen tussen de

39 Archief Elsevier. Notulen Bestuursvergadering, 2 juni 1887.

40 Zie voor deze terminologie: De Glas 1989: 159-163.

41 *Nieuwsblad*, 6 augustus 1897, rubriek 'Overgeane fondsartikelen'. Elsevier kocht van F. Duym: R.K. Kuipers, *Bloemlezing uit de Nederlandsche letterkunde der zeventiende en achttiende eeuw, ten behoeve van gymnasia, enz.* en het bijbehorende *De taal der zeventiende en achttiende eeuw. Aanteekeningen bij de Bloemlezing uit de Nederlandsche letterkunde der zeventiende en achttiende eeuw*.

42 'Uitslag der veiling van fondsartikelen, uitgaven van Uitgevers-Maatschappij "Elsevier", te Amsterdam, op maandag 14 december 1891', *Nieuwsblad*, 15 december 1891 en 'Afloop van de fondsveiling der Uitgevers-Maatschappij "Elsevier", op 8 en 9 april 1902', *Nieuwsblad*, 16 mei 1902. De opbrengst van Elseviers fondsveiling in 1902 was fl.19.961,71. Aimard ging voor fl.4.564,50 naar Bolle. Cohen kocht de rechten op De Schoolmeester (fl.580, inclusief de clichés en de stempels), De Génestet (fl.3.000, incl. de houtsneden en de clichés) en Van Zeggelen (fl.1.784,89, inclusief de clichés). De resterende 354 exemplaren van de dramatische werken van Shakespeare in de vertaling van A.S. de Kok werden, inclusief de rechten, voor fl.885 gekocht door S.L. van Looy, die voor fl.6,00 ook Goldsmiths *De predikant van Wakefield* kocht, één van de andere titels die Elsevier onder de verzameltitel 'Bibliotheek van buitenlandsche klassieken' in 1880 van Funke had overgenomen.

43 Zo steeg het aantal leerlingen dat de vijfjarige HBS volgde van 1.187 jongens in 1865 tot 13.574 jongens en 4.093 meisjes in 1920 (Boekholt & De Booy 1987: 186).

uitgeverijen dusdanig groot geworden dat de Nederlandsche Uitgeversbond overging tot het samenstellen van ‘bloedgroepen’. Elsevier werd geregistreerd onder vier van de twaalf groepen: ‘Kunstwerken’, ‘Populair-wetenschappelijke werken’, ‘Schoolboeken’ en ‘Tijdschriften’. De categorie ‘Schoone letteren’ vinden we bij Elsevier dan niet meer terug.⁴⁴

Elsevier was niet de enige Nederlandse uitgeverij die deze ontwikkeling doormaakte. Tussen 1752 en 1900 vormden romans, belletrise, dichtbundels en ook kunstboeken ruim een derde deel van het fonds van De Erven F. Bohn (Keijsper 2002: 51). Na 1900 legde deze uitgeverij zich stapsgewijs toe op populairwetenschappelijke publicaties (Claeyssens 2014: 3). De slag om de particuliere koper werd na 1900 bovenal gestreden met informatieve uitgaven, in varianten als schoolboeken, populairwetenschappelijke uitgaven, vakliteratuur en encyclopedieën, en daarnaast uiteraard met kranten en tijdschriften. Daar lagen de kansen voor uitgeverijen als Bohn en Elsevier, niet bij belletrise in boekvorm.

4 Conclusie

Volgens Laurens van Krevelen behoorde het uitgeven van literatuur in de negentiende eeuw tot ‘de sfeer van liefhebberij en mecenaat’ en waren ‘de marges in de gehele negentiende eeuw [...] uitermate smal’ (2003: 19, 42). Dat blijkt niet juist. Vóór 1865 waren vraag en aanbod redelijk in evenwicht en, zo de marges op literatuur al klein waren, is er geen enkele reden om te veronderstellen dat ze kleiner waren dan die op andere uitgaven. De afzetmogelijkheden voor de betere roman waren zelfs beduidend beter, want de niet-literaire roman werd niet gekocht door leesgezelschappen, naar schatting een derde tot de helft van de kopersmarkt.

Na 1865 veranderden de omstandigheden. Toen Elsevier in 1880 werd opgericht, waren de verwachtingen in de uitgeverijsector over de mogelijke winsten op belletrise hooggestemd. Al vijftien jaar was de koopkracht gestaag toegenomen en uitgevers zagen volop kansen bij de particuliere kopers. Met de kansen stegen echter de risico’s. De massamarkt voor luxegoederen was een nieuw verschijnsel en de sector onderschatte de grilligheid van de consumentenmarkt. *Best-sellers* of zelfs *steady sellers* bleken niet op voorhand maakbaar en consumenten lieten zich minder gemakkelijk verlokken dan gedacht. Er zijn ‘weinig letterkundige voortbrengselen [...] die zich jaar in jaar uit in een stabiel debiet mogen verheugen,’ hield Robbers in 1890 de aandeelhouders voor.⁴⁵ Het was een les die Elsevier niet zonder schade had getrokken.

De conclusie is opmerkelijk: met de enorme toename van het aantal potentiële kopers steeg het risico van literaire uitgaven. Aan het einde van de negentiende eeuw werd literatuur de marginale branche die afhankelijk was van de enthousiaste eenlingen die op voorhand verdisconteerden dat interne financiering noodzakelijk was. De risico’s bleven overigens niet beperkt tot uitgevers van literatuur. Het tijdvak 1870-1900 vormde de hoogtijjaren van de ramsj-handel (Kuitert 1991: 191). Bij de uitgeversrestanten die uiteindelijk bij *second-hand* handelaren

⁴⁴ Claeyssens 2014: 303-307. De overige zeven groepen waren: ‘Wetenschappelijke werken’, ‘Kinderboeken’, ‘Weekbladen’, ‘Dagbladen’, ‘Stichtelijke lectuur’, ‘Muziek’ en ‘Kalenders/Prentbriefkaarten’.

⁴⁵ Archief Elsevier. Notulen Aandeelhoudersvergadering, 19 mei 1890.

als Bolle en Cohen terechtkwamen, zaten ook historische werken, kinderboeken, woordenboeken en theologische werken. In de laatste decennia van de negentiende eeuw werd de uitgeverij van een risico-mijdende tot een risico-dragende sector en sindsdien vormt de ramsj-handel een vitaal onderdeel van de boekhandelsbranche.

Eén vraag is nog niet beantwoord. Waren, zoals Van Krevelen stelt, de verwachtingen het laagst voor de uitgaven van Nederlandse literaire auteurs? Ik betwijfel het. Elsevier had hoge verwachtingen van de dichters De Génestet, De Schoolmeester en Van Zeggelen, verwachtingen die na 1885 ook bewaarheid werden. Waar het de romans betreft, zijn een aantal eerdere bevindingen van belang. Niet alleen het aantal, maar het aandeel van oorspronkelijk Nederlandstalige romans, zowel aan de totale titelproductie van eerste drukken als die van herdrukken van romans, waren aan het einde van de negentiende eeuw hoger dan ooit (Streng 2012a: 33). Ook in een kleiner tijdsbestek zijn er tekenen dat uitgevers juist goede verwachtingen hadden over de verkoop van Nederlandse auteurs. Tussen het midden van de jaren van zestig en het einde van de negentiende eeuw schommelde het aantal romans dat jaarlijks uitkwam aanzienlijk. Hoge verwachtingen over de koopkrachtontwikkeling resulteerden in sterke stijgingen van het aanbod, maar herhaaldelijk bleken de verwachtingen te hooggespannen, wat direct leidde tot abrupte dalingen van de titelproductie van romans. Die dalingen gingen echter bovenal te koste van het aantal vertaalde romans; het aantal oorspronkelijke romans bleef redelijk stabiel (Streng 2011b: 150). Bovendien is gebleken dat de kopers aan het einde van de negentiende eeuw, in ieder geval volgens de prognoses van de uitgeverijen, bereid waren meer te betalen voor oorspronkelijk Nederlandstalig werk. In het tijdvak 1890-1900 zien we voor het eerst duidelijke prijsverschillen tussen de gemiddelde prijs van eerste drukken van niet-vertaalde en van vertaalde romans. Deze werden deels veroorzaakt doordat de auteurshonoraria stegen terwijl de honoraria van vertalers gelijk bleven. Belangrijker is echter dat uitgeverijen bij oorspronkelijk Nederlandstalige romans vasthielden aan duurder papier en prijziger banden (Streng 2011a: 74-78). Blijkbaar stelden kopers hogere eisen aan de uitvoering van werk van Nederlandse auteurs. Het gaat hier om gemiddelde boekenprijzen en niet uitsluitend om 'literaire' romans, maar de uitkomsten bieden meer dan voldoende aanleiding vraagtekens te zetten bij de stelling dat uitgevers lagere verwachtingen hadden van Nederlandse literaire auteurs. Het omgekeerde lijkt waarschijnlijker.

Inderdaad lag het aandeel Nederlandse auteurs aanvankelijk laag maar dat was niet omdat uitgevers ze niet wilden uitgeven maar omdat ze weinig manuscripten aangeboden kregen. Er was een gebrek aan goede oorspronkelijke auteurs. Niet verbazingwekkend overigens, want Nederlandse auteurs werden niet of nauwelijks betaald. Wanneer Nederlandse romanauteurs een redelijke vergoeding hadden ontvangen, had dit geleid tot een enorm verschil in kostprijs tussen vertaalde en niet-vertaalde romans. Het blijft de vraag of de kopers veel meer hadden willen betalen voor Nederlandse auteurs. Een uitgever die het verschil niet geheel aan de kopers wilde doorrekenen, had dan inderdaad gebruiken moeten maken van interne financiering. Maar daarvoor waren, zeker tot 1865, de marges in de uitgeverijbranche te klein.

Bibliografie

- Boekholt & De Booy 1987 – P.Th.F.M. Boekholt & E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen etc., 1987.
- Buijnsters 2007 – P.J. Buijnsters, *Geschiedenis van het Nederlandse antiquariaat*. Nijmegen, 2007.
- Claeyssens 2014 – S.A.A. Claeyssens, 'De mensen koopen alleen boeken, welke ze nodig hebben'. *Uitgeverij De Erven F. Bohn, 1900-1940*. Proefschrift Universiteit Leiden, 2014. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/29087>.
- Funke 1947 – G.L. Funke (red.), *Briefwisseling tusschen Multatuli en G.L. Funke*. Amsterdam etc., 1947.
- De Glas 1989 – F. de Glas, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en 'Ontwikkeling' / De Arbeiderspers vóór 1940*. Amsterdam, 1989.
- Graat 2007 – B. Graat, 'De corrigerende tic van een Engelse Nederlander. Over Mark Prager Lindo'. In: *Filter. Tijdschrift voor vertalen* 14 (2007) 3, p. 76-87.
- Keijsper 2002 – C. Keijsper, 'Het fonds van De Erven F. Bohn'. In: P. Gijsbers & A. van Kempen (red.), *Deugdelijke arbeid vordert lang bepeinzen. Jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van het uitgeverij Bohn, 1752-2002*. Houten, 2002, p. 51-74.
- Kets-Vree 1992 – Multatuli, *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij. Historisch-kritische uitgave*. 2 delen. Ed. A. Kets-Vree. Assen etc., 1992.
- Van Krevelen 2003 – L. van Krevelen, 'Van liefhebberij tot cultureel ondernemerschap. Over de ontwikkeling van de literaire uitgever in Nederland'. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 10 (2003), p. 13-50.
- Kruseman 1886-1888 – A.C. Kruseman, *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880*. 2 delen. Amsterdam, 1886-1888.
- Kuitert 1991 – L. Kuitert, 'De second-hand handel. Een doorbraak op het gebied van goedkope literatuur'. In: *De Negentiende Eeuw* 15 (1991) 4, p. 185-202.
- Roest 2012 – F. Roest, *Vergeten avontuur. Geïllustreerd overzicht van de in onze taal vertaalde negentiende eeuwse avonturenromans*. 4 delen. Derde druk. Steenbergen, 2012.
- Roest & Waij 2013 – F. Roest & K. Waij, *Jules Verne. Volledig geïllustreerde bibliografie*. 2 delen. Derde druk. Z.p., 2013.
- Stout 2011 – A. Stout, *Auteursbonoraria in de negentiende eeuw*. Masterscriptie UvA, 22 juli 2011, geraadpleegd op 10 november 2015 op dare.uva.nl/document/353308 en dare.uva.nl/document/353310.
- Streng 2011a – T. Streng, 'Een kwestie van vraag en aanbod. Lezers en kopers van romans in Nederland, 1790-1899'. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 18 (2011), p. 69-96.
- Streng 2011b – T. Streng, 'De roman in Nederland, 1790-1899. Een boekhistorische verkenning'. In: *TNTL* 127 (2011) 2, p. 138-162.
- Streng 2012a – T. Streng, 'Gedwongen tot specialismen. Uitgevers van Franse romans in Nederland, 1790-1899'. In: *TNTL* 128 (2012) 1, p. 32-68.
- Streng 2012b – T. Streng, 'Een noodzakelijk kwaad. De Franse roman en de meningsvorming over de roman in Nederland (1830-1875)'. In: *TNTL* 128 (2012) 3-4, p. 212-226.
- Streng 2015 – T. Streng, 'Gender en boekbedrijf. Vrouwelijke romaneutoren in de negentiende eeuw'. In: *Nederlandse letterkunde* 20 (2015) 2, p. 93-135.
- Streng 2016 – T. Streng, 'Toen Elsevier werd opgericht. Ontwikkelingen in de boekenwereld in het laatste kwart van de negentiende eeuw aan de hand van de geschiedenis van Uitgevers-Maatschappij Elsevier'. In: *Spiegel der Letteren* 57 (2016) 1, p. 1-42.
- De Vries 2011 – B. de Vries, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*. Nijmegen, 2011.

Adres van de auteur

Vrolikstraat 34-D
1091 VG Amsterdam
toos.streng@hetnet.nl

Bijlage 1 Analyse van de oogst van een deel van de veiling van Santen
(Nieuwsblad, 21 december 1877)

Auteur / titels (verkort)	Ondertitel/overige gegevens	druk	aantal exemplaren	
J. Spaan				
Eerste leesboekje		5	1.358	
Tweede leesboekje		5	877	
Derde leesboekje		4	2.178	
Vierde leesboekje		3	631	
De lieve Jan	Kleine leeslesjes	3	1.906	
Het nuttige boekje		2	2.022	
Sprookjes van Moeder de Gans	Ed. Romp. Ill. Doré		1.431	
J. Steynis Gz.				
Oefeningen en vraagstukken	2e stukje		276	
J.W. van Sypesteyn				
Geschiedenis van het regiment			14	
Adolf Streckfuss				
De geschiedenis der wereld	10 dln.		1.407	
Wilhelmus van Nassouwen	Muziekstuk		900	
Dr. T.C. Winkler				
Op en in de Aarde			30	
De mensch voor de geschiedenis			534	
[Verne]				
Spel van de Reis om de wereld in tachtig dagen			2.728	
Jules Verne				
De reis om de wereld in 80 dagen			2.250	
De reis naar de maan in 28 dagen en 12 uren			1.670	
De kinderen van Kapitein Grant	Zuid-Amerika		1.150	

	Opkoper	Winkelprijs per ex. in guldens. Niet gebonden. Buiten intekening	Totale winkelwaarde in guldens	Veilingprijs	veilingprijs (excl. opgeld) als percentage van de winkelprijs	Bijzonderheden
		0,07	95,06			Met contract
		0,07	61,39			Met contract
		0,07	152,46			Met contract
		0,07	44,17			Met contract
		0,06	114,36			Met contract
		0,10	202,20			Met contract
	L.J. Koster		669,64	95,00	14%	
	Gebr. Koster	3,50	5.008,50	1.860,30	37%	Met de clichés
	Wed. J.C. van Kesteren	0,50	138,00	3,00	2%	
	C. Stooter	3,90	54,60	1,00	2%	
	Gebr. Koster	20,60	28.984,20	3.728,55	13%	
	C. Stooter	0,20	180,00	30,00	17%	
	Ellerman Harms & Co	9,25	277,50	217,50	78%	Met 136 stuks clichés
	E.G. Cohen	5,50	2.937,00	747,60	25%	Met 156 stuks clichés
	J.G. Robbers	0,20	545,60	193,00	35%	Met cliché
		1,50	3.375,00			
		1,50	2.505,00			
		1,50	1.725,00			

Auteur / titels (verkort)	Ondertitel/overige gegevens	druk	aantal exemplaren	
De kinderen van Kapitein Grant	Australië		1.085	
De kinderen van Kapitein Grant	De stille Zuidzee		990	
20,000 mijlen onder zee	Oostelijk halfrond	2	2.950	
20,000 mijlen onder zee	Westelijk halfrond	2	2.950	
Vijf weken in een luchtballon			980	
Het geheimzinnige eiland	De verlatene		1.430	
Het geheimzinnige eiland	Luchtschipbreukelingen		1.370	
Naar het middenpunt der aarde		2	1.600	
Michael Strogoff			2.900	
			21.325	
Wonderreizen aan kinderen verhaald	8 div. deeltjes		1.600	

	Opkoper	Winkelprijs per ex. in guldens. Niet gebonden. Buiten intekening	Totale winkelwaarde in guldens	Veilingprijs	veilingprijs (excl. opgeld) als percentage van de winkelprijs	Bijzonderheden
		1,50	1.627,50			
		1,50	1.485,00			
		1,50	4.425,00			
		1,50	4.425,00			
		1,50	1.470,00			
		1,50	2.145,00			
		1,50	2.055,00			
		1,50	2.400,00			
		1,50	4.350,00			
		0,75	1.200,00			
	J.G. Robbers		33.187,50	28.268,10	85%	Met clichés en contract met Franse uitgever

Bijlage 2 Aankopen van Elsevier, 1880-1899

Bron		Auteur	Titel(s)/Beschrijving lot op veiling	
<i>Nieuwsblad</i>	14 november 1879	Van Zeggelen	<i>Komplete Gedichten</i> en Afzonderlijke Verzamelingen	
<i>Nieuwsblad</i>	20 februari 1880	De Génestet	<i>Dichtwerken</i> . Post 80. <i>Volksuitgave</i> 3e en 4e druk (535 ex.); <i>Dichtwerken</i> . Geïll. uitgave. gr. 40. I. <i>Eerste gedichten</i> (1.338 ex.); <i>Laatste der eerste</i> (1.155 ex.); III. <i>Nalezing-Leekedichtjes</i> (1.745 ex.); dl. I-III in één band (78 ex.). <i>In memoriam</i> , van Abr. des Amorie v.d. Hoeven (246 ex.); <i>Over kinderroëzie</i> (865 ex.); <i>Scheurkalender</i> (1.680 ex.); <i>Portret</i> van De Génestet (70 ex.); <i>Bloemlezing</i> door A.W. Stellwagen (4.810 ex.)	
<i>Nieuwsblad</i>	20 februari 1880	De Schoolmeester	<i>De Gedichten</i> . 6e dr. roy. 80 (86 ex.); 7e druk. post 80 (1.165 ex.); 8e druk. <i>Volksuitgave</i> . post 80 (3.712 ex.)	
Archief Elsevier. Notulen Bestuursvergadering, 5 juli 1880		Gustave Aimard	[Rechten op 22 uit het Frans in het Nederlands vertaalde romans]	
Archief Elsevier. Notulen Bestuursvergadering, 19 mei 1880, 3 juni 1880 en 5 juli 1880		Jules Verne	<i>Histoire des grands voyages et des grands voyageurs</i> [Het boek der reizen en ontdekkingen]	
<i>Nieuwsblad</i>	20 augustus 1880	W.M. Thackeray	<i>Romantische werken</i> . 12 dln.	

	Nadere gegevens	Aanschafprijs in guldens (excl. eventueel opgeld)	Aanschafprijs als % van de winkel- waarde	Gekocht van	Bijzonderheden
				D. Noot- hoven van Goor	Gekocht door J.G. Robbers voor fl.3,721,40. Het is niet bekend of dit een aankoop was namens Elsevier of dat Robbers de rechten (met winst?) aan Elsevier heeft doorverkocht.
	Met kopijrecht, houtgravuren en clichés	13.122,00	34%	Gebr. Kraaij	
	Met kopijrecht, etsen en houtsne- den	4.678,34	71%	Gebr. Kraaij	
		633,99		Schadd	Schadd is een van de oprichters van Elsevier.
	Aankoopsom + 5% rente + kos- ten. 94 clichés voor Decouv. de la terre (fl.944,04) en 97 clichés voor Grandes Voya ges (941,87). Schatting: ca. fl.2.000.	circa 2.000		Jac. G. Robbers	De vertaalrechten waren geclaimd door Robbers (<i>Nieuwsblad</i> , 6-9-1878) maar deze had de werken niet uitgegeven. Elseviers bestuursvergadering verloopt ruzieachtig. Robbers eist 'eene redelijke winst'. Het Bestuur weigert meer te betalen. Uiteindelijk legt Robbers zich bij het aanbod neer.
	Één exemplaar	620,00		D. Noot- hoven van Goor	Winkelwaarde: fl.21,60

Bron		Auteur	Titel(s)/Beschrijving lot op veiling	
Nieuwsblad	21 december 1880	Multatuli	Max Havelaar. 4e dr. (176 ex.); Ideën. 7 bundels (8472 deelen of bundels); Minnebrieven (429 ex.); Verspreide stukken. 6e dr. (1.163 ex.); Over vrijen arbeid in N.I. (631 ex.); De Bruid daarboven. 5e dr. (1.426 ex.); Een en ander over Pruisen en Nederl. 2e dr. (1.311 ex.); Indrukken van den Dag. No. 1 en 2 (625 ex.); Vorstenschool. 6e dr. (2.041 ex.); Bloemlezing, door Heloïze (930 ex.); Portret van Multatuli (1.850 ex.); Mr. C. Vosmaer, Een zaaier. Studiën over Multatuli's werk (161 ex.)	
Nieuwsblad	21 december 1880	Bibliotheek van Buitenlandsche klassieken	Calderon de la Barca, Het leven een droom (615 ex.); Dante's Divina Commedia. 3 dln. (1 ex.); H. Fielding, Tom Jones (1 ex.); Goethe's Egmond (428 ex.); Olivier Goldsmith, De predikant van Wakefield (1 ex.); Homerus, Ilias. 2 dln. (18 ex.) en Odyssea. 2 dln. (191 ex.); Kalidasa, Cakuntala. Indisch tooneelspel (27 ex.); A. de Lamar-tine, Jocelyn (112 ex.); H.W. Longfel-low, Evangeline (43 ex.) en Gedichten (2 ex.); F.B. Macaulay, Hist. en letterk. schetsen. 2 dln. (1 ex.); W. Shakespeare, Dram. werken, vert. door A.S. Kok. 7 dln. (877 ex.); Sophocles, Antigone (69 ex.); L. Sterne, Tristram Shandy. 2 dln. (1 ex.), Sentiment. reis. 3e dr. (241 ex.); Jonathan Swift, Reizen van L. Gulli-ver. 2 dln. (4 ex.); Torquato Tasso, Je-rusalem verlost. 3e dr. 2 dln. (368 ex.); Esaias Tegnér, Frithiofs saga. 3e dr. (589 ex.); P. Vergilius Maro, Eneïs (1 ex.); C.M. Wieland, Gesch. d. Abe-derieten (78 ex.); Ed. Young, Nachtge-dachten. 3e dr. 2 dln. (73 ex.)	

	Nadere gegevens	Aanschafprijs in guldens (excl. eventueel opgeld)	Aanschafprijs als % van de winkel- waarde	Gekocht van	Bijzonderheden
	De 12 artikelen te zamen	20.078,14	59%	G.L. Fun- ke	
	De 23 artikelen te zamen	3.781,47	21%	G.L. Fun- ke	De winkelprijs van de vier exemplaren Swift, <i>Reizen van L. Gulliver</i> , is niet bekend. Else- vier bood diverse delen aan te- gen een lagere prijs. Enkele titels werden opnieuw door Elsevier herdrukt

Bron		Auteur	Titel(s)/Beschrijving lot op veiling	
<i>Nieuwsblad</i>	21 december 1880	J.P. Heije	<i>Volksdichten</i> . 3e dr. 2 Bundels (606 ex.); <i>Uw koninkrijk kome</i> (472 ex.); <i>Poëzie op den levensweg</i> (459 ex.); <i>Kinderen. Een dichterl. krans</i> (180 ex.); <i>Asschepoester</i> (38 ex.); <i>De gelaarsde kat</i> (84 ex.); <i>Ernst en luim</i> . Kooren, <i>Canons, Liederen v.d. jeugd</i> (2.095 ex.); <i>Twee volksliedjes, uitg. ter eere der April-gedenkdagen. 1572-1872</i> . Met muziek (48 ex.); <i>Een lied van Alkmaar's Victorie. Met muziek</i> (405 ex.); <i>Een stem der toekomst</i> (202 ex.); <i>Unsterblichkeit. Eine symphon. Dichtung</i> (334 ex.)	
<i>Nieuwsblad</i>	21 december 1880	[A.J. Berman, red.]	<i>Landjuweel. Proza en poezy van verschillende Nederl. auteurs</i>	
<i>Nieuwsblad</i>	21 juni 1881	J.P. Heije	<i>Ernst en luim</i>	
<i>Nieuwsblad</i>	23 december 1881	Dr. Sicherer en A.C. Akveld	<i>Hoogduitsch-Nederlandsch en Nederlandsch-Hoogduitsch Woordenboek</i>	
<i>Nieuwsblad</i>	30 december 1881	Dr. P.P. Roorda van Eysinga	<i>Algemeen Nederlandsch-Maleisch Woordenboek</i> . Herzien en vermeerderd door Mr. G.J. Grashuis	
<i>Nieuwsblad</i>	30 december 1881	P. Melvill van Carnbeé en W.F. Versteeg	<i>Algemeene Atlas van Nederl. Indië</i> . 2e uitgave met verbeterde kaarten	
<i>Nieuwsblad</i>	30 december 1881	Conviva	<i>Het Servetje</i>	
<i>Nieuwsblad</i>	30 december 1881	W.F. Versteeg	<i>Maleische Atlas [= Atlas ja itoe Kitab jan isinja Gambar-Gambat enz.]</i>	
<i>Nieuwsblad</i>	30 december 1881	M.T.H. Perelaer	<i>Ethnografische beschrijving der Dajaks</i> . Met 4 platen	
<i>Nieuwsblad</i>	30 december 1881	M.T.H. Perelaer	<i>De Bonische expeditiën. Krijgsgebeurtenissen op Celebes in 1859 en 1860</i> . 2 dln.	

	Nadere gegevens	Aanschafprijs in guldens (excl. eventueel opgeld)	Aanschafprijs als % van de winkel- waarde	Gekocht van	Bijzonderheden
		1.167,44	25 %	G.L. Fun- ke	
610 ex. à 96 ct.	585,60	51 %	G.L. Fun- ke		
190 ex.	5,00	16 %		0,15 per stuk. 25 ex. à fl.0,12; 50 ex. à fl.0,10. Bij de berekening is uitgegaan van fl.0,15 per stuk	
De voorraad van Deel 1 en 2, enz.	18.416,77	?	D. Noot- hoven van Goor	De veiling van de Fondsartikelen en de papiervoorraad van Van Noothoven van Goor bracht in totaal fl.122.000 op (<i>Nieuwsblad</i> , 20-12-1881)	
974 ex. à 5,10	4.967,40	41 %	Gualt. Kolff		
75 ex. à fl.11,—	825,00	20 %	Gualt. Kolff		
Uitsluitend het kopijrecht	180,00		Gualt. Kolff		
1875. 20 kaarten in 40. 375 ex. à fl.1,24	43,40	25 %	Gualt. Kolff		
232 ex. à 22 cent	51,04	2 %	Gualt. Kolff		
530 ex. à 35 cent	185,50	2 %	Gualt. Kolff		

Bron		Auteur	Titel(s)/Beschrijving lot op veiling	
<i>Nieuwsblad</i>	13 januari 1882	[De Génestet]	<i>Drie gedichten van een twaalfjarige dichter.</i> Ed. P.J. Andriessen	
Nieuwsblad	13 januari 1882	Dr. D. Lubach	<i>Handleiding tot de beginselen der dierkunde, ten gebruike bij het middelbaar onderwijs.</i> Met houtgr. 3e dr. (712 ex.); <i>Ontleedkundig en physiologisch handboek voor aankomende onderwijzers in de gymnastiek.</i> Met 6 gelith. uitsl. pltn. 3e dr. (809 ex.); <i>Eerste grondbeginselen der natuurkunde van den mensch. Een populair leesboek over het zamenstel des menschelijken ligchaams [...].</i> Met houtgr. 2e verb. dr. (1 ex.)	
<i>Nieuwsblad</i>	13 januari 1882	[Winkler Prins]	<i>Geïllustreerde Encyclopedie.</i> In 15 deelen compleet	
<i>Nieuwsblad</i>	18 juni 1886	Prof. Dr. C.M. Kan	<i>Ontdekkingsreizen van den nieuwere[n] tijd. Afrika</i>	
Nieuwsblad	18 juni 1886	Pol de Mont	Loreley	
Archief Elsevier. Notulen Buitengewone Aandeelhoudersvergadering, 22 maart 1887		Jules Verne	Wonderreizen	
<i>Nieuwsblad</i>	21 september 1888/ 9 oktober 1888	[tijdschrift]	<i>De Indo-Nederlandsche wetgeving. Staatsbladen van Nederlandsch-Indië.</i> Jaargang 1816-1886, bewerkt en met aantekeningen voorzien van J. Bou-dewijnse en G.H. van Soest	
<i>Nieuwsblad</i>	1 juli 1890	Pol de Mont	<i>Idyllen</i> (524 ex.) en <i>Idyllen en andere gedichten</i> (542 ex.)	

	Nadere gegevens	Aanschafprijs in guldens (excl. eventueel opgeld)	Aanschafprijs als % van de winkel- waarde	Gekocht van	Bijzonderheden
	2.696 ex. à 7 cent	188,72	ca. 25%	C.L. Brinkman	De uitgave verscheen in drie uitvoeringen: post 8o voor fl.0,25; op beter papier fl.0,30; idem in gr. 8o: fl.0,35. Het is niet bekend welke uitvoering(en) zijn aangekocht
		3.989,48	92%	C.L. Brinkman	
	451 ex.	21.020,00	54%	C.L. Brinkman	
	Met groote kaart. Één exemplaar.	31,00			Winkelwaarde: 4,25 (gr. 8o) of fl.2,25 (post 8o)
	748 ex.	50,00	9%		
	De voorraad, de clichés van de veertig verschenen delen en het contract met Herzel.	35.000,00		Jac. G. Robbers	
	Deel I-VIII, 3e afl. Met afstandswijzer No. 1-18 en Register over 1816-1883. 594 ex. à 19,50	11.583,00		Firma Schleijer, De Vries en Kraaij	Elsevier zette de uitgave voort. Daarnaast werden tien delen (I-VIII + register en tarieven) aangeboden voor de verminderde prijs van fl. 120
		281,70	11%	H. Pyttersen Tzn.	Lees: <i>Idyllen en andere gedichten</i> (1884) en <i>In Noord en Zuid. Idyllen en andere gedichten</i> (1887)

Indienen van kopij

Kopij wordt bij voorkeur ingediend als attachment bij een e-mail. Bij toesturing via gewone post dient de kopij te worden ingeleverd op twee prints, met vermelding van het aantal woorden. Behoud altijd zelf een kopie van de kopij.

Door de redactie aanvaarde kopij geldt als definitieve tekst. Wijzigingen in de drukproeven, anders dan verbeteringen van zetfouten, kunnen de auteur in rekening worden gebracht door de uitgever.

Met het inleveren van kopij geeft de auteur toestemming voor digitale publicatie op de website van *TNTL* en van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL).

Omvang

De maximale omvang van een artikel bedraagt 10.000 woorden, inclusief noten en bibliografie. Het artikel dient te beginnen met de titel en de auteursnaam, gevolgd door een samenvatting in het Engels van ten hoogste 100 woorden. Vermeld na de hoofdttekst het adres van de auteur. Indien gewenst kan ook het e-mailadres worden vermeld.

Een boekbeoordeling beslaat in de regel 750-1500 woorden. Deze begint met een titelbeschrijving van het besproken werk (uitgever, ISBN en prijs vermelden) en eindigt met de naam van de bespreker.

Richtlijnen voor het te hanteren verwijzingssysteem en voor de opmaak van de kopij zijn te vinden op de *TNTL*-website, www.tntl.nl.

Overdrukken

Auteurs van artikelen ontvangen 10 gratis overdrukken van hun bijdrage. Auteurs van een boekbeoordeling of een signalement ontvangen een elektronische overdruk van hun bespreking.

Leveren Mulisch, Van der Heijden en De Winter een nieuw en zingevend meta-narratief? Aanvankelijk neig je ertoe deze vraag te beamen: in hun romans wordt de menselijke existentie afgezet tegen een transcendentie die haar een diepere betekenis geeft. Maar wanneer je goed kijkt, is dat schijn, want het bovennatuurlijke regime vermag geen einde te maken aan het toeval dat de levens van de personages beheerst. Ze zijn uitgeleverd aan de luimen van figuren, wier interventies geen hogere principes dienen, maar op individuele, in wezen arbitraire belangen teruggevoerd moeten worden.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

Journal of Dutch Linguistics and Literature

Uitgeverij Verloren
Hilversum

ISSN 0040-7750